

נחמו נחמו עמי

למדו היטב את המעשים המסופרים בגמרא, נסו לעמוד על הקושי שבסוגיא זו:

תלמוד בבלי מסכת מכות דף כד עמוד א

זכר היה ר"ג ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך, ושמעו קול המזנה של רומי מפלטה [ברחוק] מאה ועשרים מיל, והתחילו בוכין, ורבי עקיבא משחק. אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: זאתם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: הללו כושיים שמשתחוים לעצבים ומקטרים לעבודת כוכבים יושבין בטח והשקט, ואנו בית הדום רגלי אלהינו באש ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, ומה לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה.

שוב פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו לחר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו לחר הבית, ראו שזעל שייצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור"ע מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו: (במדבר א') 'זחור הקרב יומת' ועכשיו שזעלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, דכתיב: (ישעיהו ח') 'זאעידה לי עדים נאמנים את אוריה חכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני! אלא, תלח הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: (מכח ג') 'לכן בגללכם ציון שדה תחרשי' [וגו'], בזכריה כתיב: (זכריה ח') 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים', עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה – חייתי מתירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה – בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו.

ארבע קושיות מתעוררות לאחר העיון בלימוד הגמרא:

- [א] מיסודי הדת נתחייבנו להאמין שכל דברי הנביאים אמת. האמנם חשש רבי עקיבא שלא תתקיים נבואת זכריה עד שלא ראה שנתקיימה נבואת אוריה?
- [ב] רבי עקיבא אינו מסביר את פשר צחוקו מיד כשנשאל מדוע צחק, ומשיב בשאלה "מפני מה אתם בוכים" בטרם יסביר מדוע צחק. מדוע?
- [ג] למה רק לאחר המעשה השני התנחמו התנאים מתשובתו של רבי עקיבא.
- [ד] מדוע אמרו התנאים פעמיים: "עקיבא ניחמתנו עקיבא ניחמתנו".

יומא דף נד, ע"ב

"אמר ריש לקיש, בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה".

בבא בתרא דף עט, ע"א

"ולמאן דאמר פני הכרובים איש אל אחיו, הא כתיב: זפניהם לבית, לא קשיא כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום".

רשב"ם מסכת בבא בתרא דף עט עמוד א

כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - הם הופכים פניהם זה לזה דוגמת חבת זכר ונקבה האוהבים זה לזה סימן שהקב"ה אוהב את ישראל ומתחלה כך נעשו פנים אל פנים כדי שתשרה שכונה בישראל וישראל יעשו רצונו של מקום וכשאינן עושין הופכין פניהם לבית על ידי נס.

עמדו על הקושי שישנו בדברי הגמרא במסכת יומא לאור המבואר בגמרא בבבא בתרא.

ריטב"א יומא נד, ב

"הקשה הרב בן מנאש ז"ל דהא בבבא בתרא (צט, א) אמרינן שלא היו פניהם איש אל אחיו אלא כשהיו עושין רצונו של מקום".

קיעות לתשעה באב

"אלי ציון ועריה כמו אשה בציריה, וכבתולה חגורת שק על בעל נעוריה".

מדוע בחר הפייטן לדמות את היללה על החורבן דווקא ליללת יולדת בשעת ציריה, ולבתולה המתאבלת על בעל נעוריה?

למדו את הגמרא המבארת כי הזמן שבו הוצת בית המקדש היה במנחה של תשעה באב:

תענית דף כט, ע"א

"ותשיעי [באב] סמוך לחשכה הציתו בו את האור, והיה דולק והולך כל היום כולו שנאמר: 'אוי לנו כי פנה היום כי ינמו צללי ערב'".

אולם למרות ששעה זו מסמלת את "שיאו" של החורבן [סיום כיבוש ירושלים ושריפתו בפועל של בית המקדש] נתבונן במנהגי תשעה באב בשעה זו:

שו"ע סימן תקנח סעיף א

"נוהגים שלא להניח תפילין בתשעה באב שחרית, ולא מלית, אלא לזבשים מלית קטן תחת בגדיו בלא ברכה. ובמנחה מניחים ציצית ותפילין, ומברכים עליהם".

סדר היום, הובא במשנ"ב שם סק"ג

"בשעת מנחה נוהגים לקום מעל הארץ לשבת על גבי ספסלים במקום גבוה, וזוא לאחראות נחמה באבלינו בו ביום ועל זה אומרים פסוקי נחמה ומתעטפים בציצית ומניחים תפילין שנקראים 'פאר', מה שאין עושין כך בבוקר משום אבילות".

רמ"א סימן תקנז סעיף א

"והמנהג פשוט שאין אומרים 'נחם' רק בחפלת מנחה של תשעה באב, לפי שאז הניחו במקדש אש ולכן מחפלים אז על הנחמה (רוקח ואבודרהם)".

בארו היטב את המסקנה העולה מההתבוננות במנהגי תשעה באב במנחה.

לביאור יסוד זה – שבשעת גילוי גודל החורבן נזרע שורש הנחמה – עיינו במקורות הבאים:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ד עמוד ב

"אמר רבי יוחנן: מפני מה לא נאמר נוי"ן באשרי? – מפני שיש בה מפתן של שונאי ישראל, דכתיב: (עמוס ה') 'נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל'. במערבא מתרצי לה הכי: 'נפלה ולא תוסיף לנפול עוד, קום בתולת ישראל'. אמר רב נחמן בר יצחק: אפילו הכי חזר דוד וסמכן ברוח הקדש, שנאמר (תהלים קמ"ה) 'סומך ה' לכל הנופלים'".

תירוצם של בני מערבא נראה רחוק מן הפשט, נסו להבין את דבריהם בהתאמה לדברי רבי יוחנן.

אמרי נועם על מסכת ברכות בשם הגר"א

"תירץ רבנו דתירתי משמע, קללה וברכה. וכך פירושו: 'נפלה ולא תוסיף לנפול עוד' – שתהיה נפילה כל כך גדולה שאי אפשר לנפול עוד, שיהיו בדיוטא התחתונה – אז הסימן לקום בתולת ישראל. וזהו שאמרו: 'י"ח קללות קלל ישעיה את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר 'ירבהו נער בזקן [שהיא קשה שבכולן]' (חגיגה יד, א). וקשה, וכי ישעיהו היה שונא לישראל. אבל לפי מה שכתבנו מובן, שמקודם לא נתקררה דעתו כי לא צפה עדיין לישועה כל זמן שיכול להיות נפילה יותר גדולה, וכיון שאמר 'ירבהו נער בזקן', אז צפה לישועה שהוא הדיוטא התחתונה".

הסבירו את דברי הגר"א בפשט הגמרא. היסוד הנלמד מדבריו: סוף החורבן הוא תחילת הנחמה. ולכן כל עוד _____ ולא הסתיימה הנפילה עדיין _____.

'לששון ולשמחה' ענייני גלות וגאולה, מאמר יג

"למדנו מדברי הגר"א שהדיוטא התחתונה של הנפילה היא תחילת הקימה. סוף החורבן הוא תחילת הבנין, כי הרי הגאולה וההתרוכמות מובטחות לישראל, אלא שכל עוד שאפשר לנפול יותר למטה אין הבטחה לתחילת הקימה. ורק אם לא תוסף קום' כי נפלה כבר לדיוטא התחתונה - אזי 'לא תוסיף לנפול', אלא 'קום בתולת ישראל'."

נסו לבאר על פי דברי הגר"א מהו הקשר בין שני חלקי הפסוק הבא:

בראשית פרק כח פסוק יד

"וְהָיָה זֶרַעַךָ כְּעֶפְרַיִם וְכָרְעַךָ יִשְׂרָאֵל וְקָדְמָה וְאַחֲרָיִם וְנִגְבָּה..."

ספורנו בראשית פרק כח פסוק יד

(יד) והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת. אחר שיהיה זרעך כעפר הארץ... וזה שיהיו בתכלית השפלות אז תפרוץ את כל גבולות 'הארץ אשר אתה שוכב עליה' מכל צד 'ימה וקדמה וצפונה ונגבה'... כי אמנם תשועת האל העתידה תהיה אחר רב שפלות ישראל ההוה היום בגלותם, אשר כמוהו לא נהיה, כמו שאמרו זכרונם לברכה (סנהדרין): 'אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר, חכה לו, שנאמר: 'כי יבא כנהר צר' וסמך ליה 'ובא לציון גואל' (ישעיהו נט, יט - כ)."

כלי יקר

"לפי שאמרו במדרש (עיין מדרש תהלים מד ב) : אין התשועה באה לישראל כי אם בזמן שהם בתכלית השפלות, שנאמר: 'כי שחה לעפר נפשינו' וגו' (תהלים מד, כו), מה כתיב בתריה: 'קומה עזרתה לנו'... על כן נאמר ליעקב במראה זו ג' מעלות בדרך 'לא זו אף זו', כי מתחילה אמר: 'והיה זרעך כעפר הארץ', באותו זמן שיהיה שחה לעפר נפשם באותו זמן 'ופרצת', רצה לומר - יעלה הפורץ לפניהם להעלותם אל גרם המעלה."

ההשקפה לפיה שורש הגאולה צומח מתוך הגלות עצמה - גנוזה בסדר הבריאה:

ר' צדוק הכהן מלובלין - רסיסי לילה את כד

"הסדר שיסד השם יתברך בבריאה ברישא חשוכא והדר נהורא נבתחילה חושך ולאחר מכן האור] (שבת עז ב). - כך הוא בכל ימות עולם אין לך שום אור מתגלה אלא מתוך החושך הקדום לו. דרך משל: מתן תורה קדם לו יציאת מצרים. ובנין בית המקדש על ידי שביית הארון לפלשתים שהוא ההיפך לגמרי... וכן כל דבר מתוך חושך יוצא אור שהוא ממש היפך אותו החושך בין בדורות בין בפרטי נפשות."

עתה הבה נבאר את כל ההערות שדייקנו בדברי הגמרא בסוף מסכת מכות לעיל:

[א] פשיטא שלרבי עקיבא לא היה כל פקפוק שנבואת זכריה תתקיים, אולם חששו היה שעדיין לא הוכשרה הקרקע לגאולה מכיון _____ . ולכן כשראה בקיומה של נבואת אוריה 'ציון שדה תחרש' שהיא _____ - הבין שעתה יש לצפות לקיומה של נבואת _____ 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים'.

[ב] רבי עקיבא אינו מסביר את פשר צחוקו מיד אלא משיב בשאלה 'מפני מה אתם בוכים', בטרם יסביר מדוע צחק, כי _____ .

[ג] וזהו כמובן הטעם שרק במעשה השני ענו התנאים על דברי רבי עקיבא "עקיבא נחמתנו". הסבירו.

[ד] לאור האמור לעיל, יבואר כפל לשונם של התנאים "עקיבא נחמתנו עקיבא נחמתנו", על פי שתי משמעויותיה של המילה "נחמה":

א: _____ כלשון הכתוב: "ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וימאן להתנחם" (בראשית לז, לה).

ב: _____ כלשון הכתוב "ויאמר ה' אמהה את האדם אשר בראתי... כי נחמתי כי עשיתם" (בראשית ו, ז).

חשבו מהו המכנה המשותף לשתי משמעויות אלו.

לכן רמזו התנאים בכפל הלשון "ניחמתנו" כי בדברי רבי עקיבא נכללו שני המובנים של ה"נחמה": הקב"ה "מתנחם" במובן של _____ ואז יש את ה"נחמה" של _____ .

עתה מובן מדוע "בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה", הגם שמצב זה מבטא גילוי של אהבה בין הקב"ה ועם ישראל, משום... ומבוארים מנהגי הנחמה דווקא בזמן מנחה בתשעה באב. הסבירו מדוע.

'לששון ולשמחה' ענייני גלות וגאולה, מאמר יג

"עכשיו יובן מאוד מדוע אנו מקילים מחומר האבלות בשעה הראויה להחשב לשיא החורבן - אחר חצות היום עת הציתו אש במקדש; דווקא אז אנחנו מתעטפים בטלית ומתעטרים בתפילין וקמים מן הארץ - להראות נחמה באבלנו. כי באותה שעה שנשרף ההיכל ונפלה בתולת ישראל לקרקעית התהום, בזו השעה הועמד היסוד לשיבת-ישיבת זקנים - ל'קום בתולת ישראל'. וזו הסיבה שדווקא אז אנו אומרים את תפילת 'נחם'".

עתה גם מובנת בחירת הפייטן לדמות את הלילה על החורבן דווקא ליללת יולדת בשעת ציריה ולבתולה המתאבלת על בעל נעוריה: כי בכי זה אינו כאב וצער גרידא אלא בכי המבטא _____ של היולדת החובקת תינוק לאחר הצער, [וגם לבתולה עדיין יש תקווה להנשא בשנית]. ואף בכייונו על החורבן כמוסה התקוה לגאולה, במהרה בימינו.

ההשקפה שביירונו - ששיאו של ההסתר והחושך הוא תחילת האור, היא חלק מההשקפה על כל מאורעות ימי העולם הזה, שאינם מובנים לנו כעת, ורק לעתיד לבוא יתגלה לעינינו כיצד כל הדברים היו לטובה, והאריך בזה הרמח"ל בספרו "דעת תבונות", להלן קטע אחד מדבריו העוסקים בענין זה:

דעת תבונות סימן נד

"ודאי בכל מדה ומדה שהוא יתברך שמו מודד לנו נבחין בשתי ענינים, הנראה והנסתר. דהיינו, הנראה הוא השכר והעונש למי שנמדדה לו המדה ההיא לפי מה שהיא, הטובה היא אם רעה; והנסתר היא העצה העמוקה הנמצאת תמיד בכל מידותינו להביא בהן את הבריות לתיקון הכללי. כי כך היא המידה ודאי שאין לך מעשה קטן או גדול שאין תוכיות כוונתו לתיקון השלם, וכענין שאמרו: 'כל מאי דעבדין מן שמיא טב' (ברכות ס, ב), וזהם הם דברי הנביא: 'ישוב אפך תנחמני' (ישעיהו יב, א), כי יודיע דרכיו הקב"ה לעתיד לבא לעיני כל ישראל איך אפילו התוכחות והיסורין לא היו אלא הזמנות לטובה והכנה ממש לברכה. כי הקב"ה אינו רוצה אלא בתיקון בריאתו. ואמנם צריך שתדעי כי כל מעשה ה' נורא הוא ורחב ועמוק לאין תכלית כענין שנאמר: 'מה גדלו מעשיך ה'' (תהלים צב, ו), והקטן שבכל מעשיו יש בו כל כך מן החכמה הרבה והעמוקה שאי אפשר לרדת לעומקה לעולם, והוא ענין הכתוב: 'מאוד עמקו מחשבותיך' (שם). והנה עתה אין מעשי ה' מובנים לנו כלל אלא שטחיותם הוא הנראה, ותוכיותם האמיתית מסתתרת, כי הרי התוך הזה שזה בכולם שכולם רק טוב ולא רע כלל, וזה אינו נראה ומובן עתה ודאי. אך לעתיד לבא זה לפחות נראה ונשיג, איך היו כולם מסיבות תחבולותיו יתברך עמוקות להיטיב לנו באחריתנו".

ועיינו בסידור הגר"א שביאר שבתפילת שמונה עשרה נאמר "ומביא גואל לבני בניהם", בלשון הווה כי מהלך הגאולה כבר נפעל בהווה בהסתר, אך לעינינו יתגלה כיצד נפעל - רק בעתיד.